BIBLIOTHEEK VOOR GESLACHT- EN WAPENKUNDE
ONDER REDACTIE VAN C. PAMA

14

HERALDIEK EN EX-LIBRIS

DOOR

C. PAMA

N.V. UITGEVERS-MIJ. A. RUTGERS
NAARDEN

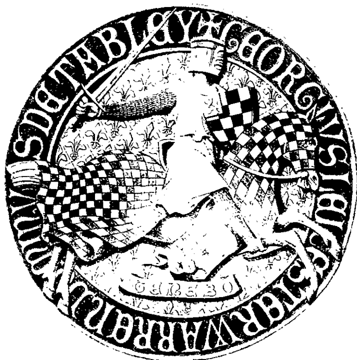

HERALDIEK EN EX-LIBRIS

W. J. Reijnders
Gooische Boek- en Kunstdrukkerij
Naarden

No. 34

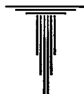
Een voorbeeld van een goedgekozen ridderafbeelding. Het geheel is volkomen in den stijl van de oude ridderzegels gehouden.

BIBLIOTHEEK VOOR GESLACHT- EN WAPENKUNDE
ONDER REDACTIE VAN C. PAMA

HERALDIEK EN EX-LIBRIS

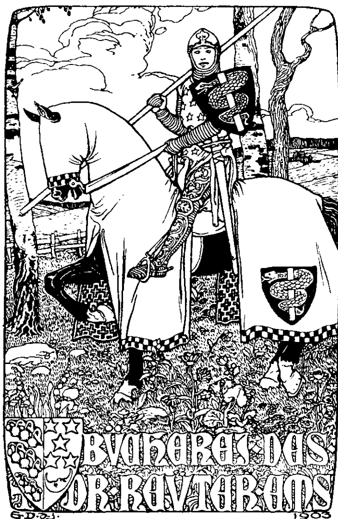
DOOR

C. PAMA

N.V. UITGEVERS-MIJ. A. RUTGERS
NAARDEN
1943

WAAR WIJ HIER steeds over het ex-libris of boekmerk zullen spreken is het misschien niet ongewenscht, eerst eens vast te stellen wat wij eigenlijk onder dit woord ex-libris hebben te verstaan. Het woord ex-libris wil zeggen, dat een boek, dat er van voorzien is, tot de boekenverzameling van een bepaalde persoon of instantie behoort. Het ex-libris is dus, zeer in het algemeen, een merk, dat men in een boek aanbrengt om te laten zien dat het tot een bepaalde bibliotheek behoort. Nu spreekt het wel vanzelf, dat er verschillende wijzen zijn om zoo iets te doen. Men kan b.v. de naam

No. 1

of het wapen van den eigenaar op de platten van den band of op de snede persen of aanbrengen. Men kan ook een blanco vel aan den eigenlijken inhoud van het boek vooraf laten gaan, waarop men die zaken aanbrengt. Dit alles noemt men echter geen ex-libris, hoewel de functie natuurlijk dezelfde is. Onder exlibris in den zin zooals dat tegenwoordig opgevat wordt, verstaat men losse gedrukte merkteekens, die met het boek verbonden en later eventueel daaruit verwijderd kunnen worden, zonder den band te beschadigen. Het zijn dus eigenlijk plaatjes die aan de binnenzijde van het boek geplakt worden. Dit plaatje houdt meestal verband met den persoon van den eigenaar, soms is het alleen zijn naam of wapen, in andere gevallen een zinnebeeldige voorstelling, nog eerder een combinatie van deze en andere factoren.

De gedachte, dat men in of op de boeken iets kan aanbrengen om het eigendom aan te geven, is uiteraard zoo oud als de boekdrukkunst zelve en eigendomsmerken komen dan ook reeds vroeg in de middeleeuwen voor. Reeds vóór dien tijd zelfs vond men dergelijke merken, om de handschriften een aanduiding

EX LIBRIS·

FRIEDERICH FRHR·
V·GAISBERG · SCH·

No. 2

1901

EX·LIBRIS
KARL·EMICH
GRAF·ZU·LEININGEN
WESTERBURG

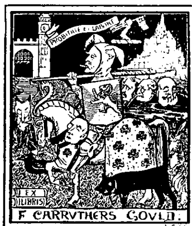
No. 3

No. 35

No. 52

No. 4

No. 35 Een slecht gekozen heraldiek motief. De Friezen kenden geen feodaliteit en het is historisch dus niet te verantwoorden het boeren-wapen der familie Posthumus als riddercompositie weer te geven. No. 52. Een wel zeer eenvoudig doch goed-heraldiek ex-libris. Alleen het schild, met den naam en de spreuk.

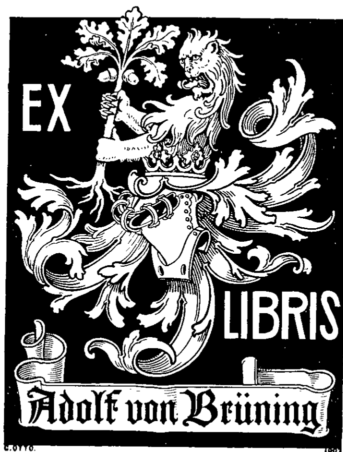
van eigenaar te geven, doch deze willen wij liever buiten beschouwing laten.

De opkomst van het boek viel in den bloeitijd van de heraldiek en het behoeft ons dus eigenlijk ter nauwernood te verwonderen, dat de heraldiek een belangrijke rol ging spelen in het eveneens opkomend gebruik, de boeken van een eigendomsmerk te voorzien. Het wapen diende den ridder in den strijd als onderscheidingsteeken, tevens waarmerkte hij, door middel van zijn zegel, ook zijn uitgaande bescheiden met dit wapen, een gebruik, dat al spoedig ook door niet-adellijken werd nagevolgd. Het was dus volkomen begrijpelijk dat het wapen ook op het boekmerk zijn intrede deed.

Het wapen toch, was vooral in de middeleeuwen de verzinnebeelding van een persoon en wat lag er meer voor de hand, dan om dit zinnebeeld ook te gebruiken bij het aangeven van het eigendom van een boek.

Wapens waren dus als het ware de aangewezen voorstellingen voor het eigendomsplaatje, het ex-libris. Een Engelsche schrijver over het onderwerp *) schreef terecht, dat hij

*) Edward Almack, Bookplates, 1904, blz. 6.

No. 5

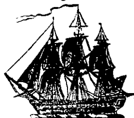
zijn verhandeling over de oude boekmerken eigenlijk, evenals de oude predikanten hun preek, in drie punten kon verdeelen, nl. ten eerste, ten tweede en ten derde. Als eerste punt kon dan gezegd worden dat deze ex-libris heraldiek waren, als tweede punt dat zij heral-

diek waren en als derde punt dat zij heraldiek waren. Zonder kennis der heraldiek is *studie* der oude ex-libris nu eenmaal onmogelijk. Wil men toch de eigenaar van het ex-libris kunnen identificeeren, dan moet men het op het boekmerk voorkomende wapen daarbij als uitgangspunt nemen. Het wordt dus een zuiver heraldieke studie, n.l. het thuisbrengen van een bepaald wapen.

Volkomen terecht dragen de oudste heraldieke ex-libris dan ook uiterst zelden den naam van den eigenaar. Het wapen was voldoende. Zou men daar dan nog eens den naam bijgezet hebben, dan zou men zich eigenlijk aan een pleonasme schuldig gemaakt hebben, het wapen immers, was de naam en niet alleen de naam, doch de geheele persoonlijkheid van den drager. De eigenaar van een boekenschat, die een dergelijk ex-libris liet vervaardigen, ging uit van de veronderstelling, dat ieder in de kring van zijn vrienden en in zijn omgeving, zijn wapen wel zou kennen. Gezien de ontwikkeling van die dagen was zulks zelfs waarschijnlijker, dan dat zij zijn gedrukte naam zouden hebben kunnen lezen. Zoo werden de boekmerken vanaf hun beginperiode

No. 6

The Rev.d John Constable

Ringmer

No. 7

Major General
Sir Percy Zachariah Cox.
GCMG.GCIE.KCSI

No. 9

heraldiek en in groote lijnen zijn zij dat, tot voor kort, in hoofdzaak gebleven.

Dit lag ook in den aard der zaak. Degenen die boekenverzamelingen hadden waren de edelen, de aanzienlijken en de geestelijken. Deze laatsten hadden echter meestal geen persoonlijk bezit, doch beschikten slechts over de bibliotheek van hun orde, hun klooster, hun abdij of aan welke instelling zij verder verbonden mochten zijn. Doch zelfs deze instellingen maakten dikwijls nog gebruik van een ex-libris met wapenkundige voorstelling. Een van de oudst bekende ex-libris is dat van Hildebrand Brandenburg, een monnik van het Karthuizer klooster te Buxheim bij Memmingen. De houtsnede vertoont een engel, die een schild vasthoudt waarop het wapen der familie Brandenburg, een zwarte os, met een ring door den neus.

Deze geestelijken kunnen echter hoofdzakelijk buiten beschouwing blijven. Het aantal geestelijke ex-libris verzinkt in het niet bij het aantal wereldlijke en juist die wereldlijke waren vroeger hoofdzakelijk afkomstig uit kringen van den adel en de aanzienlijken, dus uit de kringen der wapenvoerende families

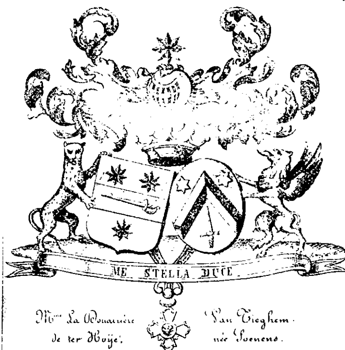
die dit wapen ook metterdaad op het ex-libris aanbrachten.*) Natuurlijk waren er hier als overal uitzonderingen, doch in groote lijnen kan men deze stelling toch wel volhouden tot aan het moderne ex-libris. Dit doet reeds onmiddellijk de vraag rijzen, waar de scheiding ligt tusschen het oude- en het moderne ex-libris, een vraag waarvan de beantwoording moeilijk, doch toch noodzakelijk is. Voor de heraldiek geldt ten onzent steeds het jaar 1795 als scheiding tusschen oude en moderne heraldiek. Dit is ook logisch. In dat jaar toch ging de oude Republiek der Vereenigde Nederlanden ten onder en brak een nieuw tijdperk aan, dat in beginsel het voeren van wapens tegen ging, ja zelfs verbood. Voor ex-libris geldt deze datum echter niet. De boekmerken der Fransche tijd kan men nu eenmaal moeilijk modern noemen. Beter is het dan ook de scheidslijn te trekken omstreeks het midden der vorige eeuw, nog vóór de door-

*) Dit is niet in strijd met wat ik elders geschreven heb over de verbreidheid van het familiewapen in alle kringen. Dit toch was hoofdzakelijk het geval in de Nederlanden, en ten deele in Zwitserland. Ik spreek hier over de heraldiek in het algemeen. Deze heeft toch in de meeste landen een eenigszins voornaam karakter behouden. Zelfs in deze landen liet de burger, ook al was hij tot aanzien gekomen, zich niet spoedig een ex-libris maken, zelfs al had hij reeds lang een wapen.

No. 16

[redacted]

No. 16a

[redacted]

zetting van de heraldieke opleving, dus omstreeks 1830. In deze oude periode kunnen wij ook eigenlijk weer twee tijdperken onderscheiden, welke weliswaar geen nut hebben voor eenige klassificatie, doch die van heraldiek standpunt toch waard zijn op te merken n.l. de tijd vóór en na de achttiende eeuw. Vóór de achttiende eeuw was verreweg het grootste gedeelte der ex-libris heraldiek. Nadien tijd zijn er weliswaar nog veel exlibris die heraldiek zijn, doch er is toch ook een duidelijk streven merkbaar om niet-heraldieke boekmerken te ontwerpen. In onze dagen overtreft het aantal ex-libris zonder wapen verre dat der heraldieke boekmerken.

Ook naar beneden kunnen wij het tijdvak van de heraldieke ex-libris afronden. Toen het gebruik, een boekmerk voor zijn bibliotheek te gebruiken, meer algemeen werd, was de bloeitijd der practische heraldiek reeds voorbij. Het kwam alleen nog op tournooien voor, dat een ridder in volle heraldieke wapenrusting verscheen, het schild in de hand, het helmteeken met de fladderende dekkleeden op den helm, kopstel en paardedeken heraldiek versierd. Aan het eind der vijftien-

CHARLES DICKENS.

No. 8

No. 32

de eeuw kwam bovendien ook daar een einde aan. Het wapen had geen militaire beteekenis meer en werd steeds meer tot een zuiver decoratief familiesymbool. Het ligt dus in den aard der zaak, dat men uit dien bloeitijd der praktische heraldiek geen voorbeelden van heraldieke boekmerken zal aantreffen. Geen vroeg- of laat Gotieke vormen, behoudens enkele uitzonderingen. De heraldieke ex-libris beginnen feitelijk met het tijdperk van de Renaissance. Ik spreek hier uiteraard slechts van boekmerken uit-den-tijd. Er zijn wel degelijk ex-libris in vroeg- en laat gotieke stijl, doch zij ontstonden niet ten tijde der Gotiek, doch werden eerst in lateren, modernen tijd vervaardigd.

Dit alles wil echter niet zeggen, dat men geen ridders in heraldieke uitrusting op ex-libris kan tegemoetkomen. Ook deze behooren echter vrijwel alle tot de modere periode, en wel hoofdzakelijk tot den tijd van het heraldieke reveille, omstreeks het midden der negentiende eeuw en daarna. Men was toen eindelijk het steeds verder gaande verval van de heraldiek moede geworden, had de geheele ontwikkeling die de heraldiek in de loop der

Hon.ble Spencer Perceval

No. 11

John Fiott B.A
St John's College Cambridge
1806

No. 12

WERNER · UND · GABRIELLE
BOSSARD – MEYER

No. 17

eeuwen doorgemaakt had, van zich af geschud, en had teruggegrepen naar den bloeitijd der wapens, den riddertijd. Op zichzelf was dit een lofwaardig streven! Wilde men werkelijk de zuivere onvervalschte heraldiek leeren kennen, dan moest men wel tot dien eersten tijd terug gaan. In hun ijver en geestdrift gingen sommige echter te ver en wierpen met het badwater ook het kind weg. Een ridder te paard, in volle heraldieke wapenrusting, af te beelden, is eigenlijk geen heraldiek meer. Men schiep een vorm die onze voorvaderen nooit gekend hadden d.w.z. wel gekend hadden op hun ridderzegels, doch niet als heraldiek. Zelfs in den bloeitijd van de heraldiek beeldde men in de wapenboeken nooit den volledigen ridder af in zijn wapenrusting, doch alleen zijn schild, zijn helm met helmteeken en dekkleeden, of schild en helm gecombineerd. Een voorstelling van den volledigen ridder is strikt genomen dus even onheraldiek, als de wanproducten van wapens uit de latere eeuwen. Doch vooral in Duitschland werd dit wel gedaan en waar wij hier niet over wapens alleen, doch over het wapenkundig ex-libris spreken, komt bij een eventueele, naar heraldieke tijds-

WILHELM
KRONPRINZ
G OTTO.
No. 14.
1903

orde gerangschikte verzameling, aan deze exlibris de eerste plaats toe. Veel opgang hebben zij echter nooit gemaakt en hun toepassing vonden zij, zooals reeds gezegd, hoofdzakelijk in Duitschland. Hun gebruik leidde ook tot fouten. Als voorbeeld geef ik hier het boekmerk van Dr. Reuter, geteekend door Prof. E. Doepler (afb. 1, pag. 6). De geheele voorstelling doet eenigszins tweeslachtig aan. De bedoeling is blijkbaar, dat de ridder de geneeskunde beschermt en dus een wapen met esculaapstaf voert, een motief dat op zichzelf reeds onzinnig is. Bovendien zou de voorstelling Gotisch moeten zijn, gezien de tijd van den ridder en de Gotische letters. Hierin is de teekenaar echter niet geslaagd. De geheele voorstelling ademt hinderlijk duidelijk het begin dezer eeuw. Beter slaagde de ontwerper Gustav Adolf Closs in zijn ex-libris voor Friedrich, Freiherr von Gaisberg-Schoeckingen. (afb. 2, pag. 8). Hier zien wij metterdaad de ridder in goede wapenrusting en in juisten stijl. Soms bracht men het maar tot een halven ridder. Een voorbeeld hiervan is het ex-libris van Karl Emich Graf zu Leiningen-Westerburg dat hoofd en schouder van een ridder laat

No 19

zien, het hoofd bedekt met helm en heraldiek helmteeken. (afb. 3, pag. 9). Zelfs karikaturen op dit thema bleven niet uit. Zoo b.v. een exlibris, geteekend voor zichzelf door den bekenden karikaturist J. Garruther Gould. Hij zit zelf als een ridder te paard, doch het hoofd inplaats van den ridderhelm met een zotskap

gedekt, zijn teekenstift als lans in de hand terwijl de hoofden van de door hem verslagen politieke leiders als oorlogsbuit meegevoerd worden. (afb. 4, pag. 10).

Kunnen deze ex-libris met ridders in wapenrusting dus niet op hoogen ouderdom bogen, wel is dit het geval met de boekmerken, die alleen het schild afbeelden. Zij behooren tot de oudste vormen van bibliotheekteekens en hebben zich de geheele ontwikkelingsgang van de heraldiek door kunnen handhaven. Toch was hun aantal in het begin gering. Reeds onmiddellijk doen volledige wapens, d.w.z. wapens met schild, helmteeken en dekkleeden hun intrede en deze vormen dan ook de voornaamste categorie van heraldieke ex-libris.

Het spreekt wel vanzelf, dat de voorstellingen op de heraldieke ex-libris alle heraldieke modes in de loop der eeuwen meegemaakt hebben. Op het oorspronkelijk doel der wapens werd weinig meer gelet, ja, men verloor het op den duur zelfs geheel uit het oog. De mooiste heraldieke ex-libris stammen uit de tijd der renaissance. Aan het eind der zestiende, en vooral in de zeventiende eeuw kwamen

No. 21

ovale schilden in de mode. De rococo brak ten slotte met vrijwel alle heraldieke traditie en maakte van het wapen een voorstelling, die op zichzelf misschien wel schoon en bevallig was, doch die met heraldiek weinig meer van

doen had. Daar deze ex-libris met volledige wapens het talrijkst zijn en alle stijlen weerspiegelen, verwijs ik voor deze ontwikkelingsgang naar de afbeeldingen in den tekst.

Het was een oude heraldieke gewoonte, soms alleen de helm met het helmteeken en de dekkleeden of het helmkleed af te beelden. Op oude zegels kan men deze heraldieke vorm dikwijls aantreffen en ook op andere afbeeldingen vinden wij den helm met zijn toebehooren dikwijls gescheiden van het schild. Op het vasteland heeft deze vorm echter weinig wortel geschoten, in tegenstelling tot Engeland, waar men zelf nog verder gegaan is en het b.v. zeer gebruikelijk is dat men van een wapen alleen het helmteeken met wrong afbeeldt. Het is hier niet de plaats om over het al dan niet zuiver heraldieke van deze gewoonte te strijden. Vanuit een oogpunt van vastelandsheraldiek zou zij inderdaad in strijd geacht kunnen worden met de thans heerschende zede. Omgekeerd echter zouden de Engelschen ons afwijking van de zede kunnen verwijten. Door de isolatie van Engeland zijn daar soms heraldieke vormen tot ontwikkeling gekomen, die hier in den kiem gesmoord

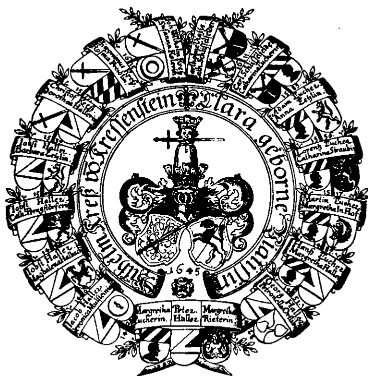
[redacted]

No. 22

werden, terwijl het omgekeerde al evenzeer te constateeren valt. Voor deze verschillende vormen van heraldiek, moet men dus ook verschillende maatstaven aanleggen.

De boekmerken vormen van deze gewoonte ook weer de getrouwe weerspiegeling. In de tijd dat een helm met toebehooren op een zegel zonder schild afgebeeld werd, bestonden nog geen ex-libris en op het vasteland van Europa komen wij deze vorm dan ook eerst in modernen tijd tegen en dan ook weer hoofdzakelijk in Duitschland. Als voorbeeld noem ik het prachtige, door Georg Otto geteekende ex-libris van Adolf Brüning, dat helm met helmkroon, helmteeken en dekkleeden vertoont (afb. 5, pag. 12). Ook Otto Hupp heeft verschillende prachtige voorbeelden van deze ex-libris gegeven. Zij zijn echter nergens zoo algemeen geworden als in Engeland, evenwel met dit onderscheid, dat hier de helm niet afgebeeld wordt, doch, zooals wij reeds zagen, alleen de wrong en het helmteeken (afb. 6-9, pag. 14). Een bijzondere eigenaardigheid, waaraan Engelsche wapens onmiddellijk te herkennen zijn, is de eigenaardige schildvorm die veel voorkomt en die dan ook Engelsch

No. 23

No 51

JOHAN
SCHEFFER

No. 26

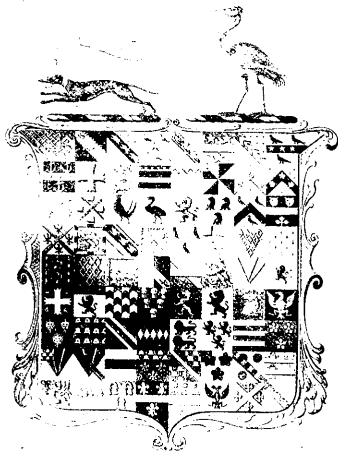
No. 39

No. 39 Ex-libris van den wapenverzamelaar Kol. J. C. P. W. A. Steenkamp. Achter het schild zijn onopvallend de attributen van zijn arbeid, houtskoolhouder, potlood en penseel aangebracht.

No. 51. Bij dit modern Duitsch ex-libris is het schild rond de wapenfiguur weggelaten terwijl, waar het hier een jong meisje geldt, de figuur omgeven is door een z.g. liefdeknoop.

schild genoemd wordt. Als voorbeeld hiervan moge dienen het ex-libris van Manley Wood, (afb. 10, pl. VIII) dat bovendien een monster van een wapen is. Het helmteeken is n.l. in een soort spiegeltje geplaatst en de dekkleeden zijn vergroeid tot bebladerde slingers. Het wapen is een voorbeeld van heraldieke verwording en kenmerkt de tijd die aan de heraldieke herleving vooraf ging. Voor het overige kenmerkt de Engelsche heraldiek zich door de eigenaardigheid, dat meestal de helm op het schild weggelaten wordt en de helmteekens dus met de wrong soms direkt op het schild staan (afb. 11, pag. 20) of er boven schijnen te zweven (afb. 12, pag. 20).

Als voorbeeld van dit laatste moge dienen het boekmerk van John Fiot, dat tevens weer een voorbeeld is van heraldieke verwording, daar het helmteeken hier boven een schild schijnt te zweven, dat meer weg heeft van een planeet, op zijn weg door het heelal. Buiten deze bijzondere kenmerken zijn de Engelsche ex-libris bovendien te herkennen aan hun geheel aparte stijl, die hen in een enkele oogopslag onderscheid van de boekmerken van het vasteland van Europa.

Cave Browne Cave.

No. 13

V

CASE SHELF

Gracefield.

1794

NAMES OF THE CRESTS

1 Kavanagh [illegible]

NAMES OF THE QUARTERINGS

1 Grace of Gracefield
2 Butler G.t Lord Durberne.)
3 Fitz Patrick (1.st Lord Upper Ossory)
4 [illegible]
5 Walsh of Castlehoel.
6. Sheffield, Duke of Buckingham and Normanby.
8 [illegible] Castle.
9 Graceus the First [illegible]

No. 18

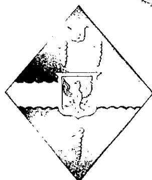
No. 33

No. 31

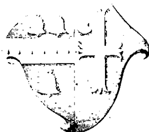

No. 46

Frances Lady Shelley.

No. 15

Sarah Frances Bill

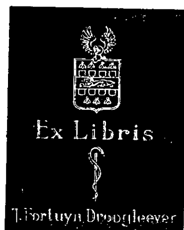
No. 40

No. 40. Eenvoudige, zeer elegante oplossing van het ruitschild. Het geheel heeft een sfeer van rustige eenvoud. No. 46. Goede oplossing voor drie wapens. Het is alleen jammer dat het onderste helmteken ter wille van de gelijkvormigheid omgekeerd afgebeeld is.

Doch ook de heraldieke ex-libris van andere landen onderscheiden zich door een bepaalde opvatting, die meestal weer terug te leiden zijn tot de opvattingen die men in dat bepaalde land over heraldiek had. Toch zijn de verschillen op het vasteland onderling niet zoo groot als het verschil tusschen Vastelands- en Engelsche heraldiek. Duitsche wapens zijn b.v. dikwijls te herkennen door een veelheid van onderverdeelingen, door landschapjes in de wapens en door soms meer dan één helm. De Fransche wapens zijn dikwijls zonder helm en toebehooren. De eenvoudigste en meest zuivere wapens vindt men in Nederland en ook op heraldiek ex-libris gebied hebben wij ons hier nooit veel buitensporigheden veroorloofd. De Nederlandsche heraldiek heeft uiteraard ook de verschillende stijlen en modes gevolgd, is, in navolging van de Fransche wapens, al evenzeer verworden als de overige heraldiek, doch heeft ook evenzeer zijn zuiver karakter weer teruggekregen. Overigens is het niet mogelijk steeds scherpe onderscheidingen te maken. Ik heb wel Engelsche boekmerken aangetroffen met onderverdeelingen, waarvan de Duitschers teruggeschrokken zouden zijn

No. 27

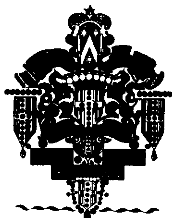
No. 50

No. 50. Modern Nederlandsch ex-libris. Het geheel is goed van compositie, doch de schilddekking is er slecht afgekomen. Dekkleeden ontbreken geheel, het helmteeken is aan den helm bevestigd en de helm is veel te klein ten opzichte van het schild.

(zie b.v. afb. 13, plaat IV, met niet minder dan 72 onderverdeelingen) terwijl er anderzijds Duitsche ex-libris zijn die uitmunten door eenvoud. Een van de mooiste voorbeelden van dien aard heb ik steeds gevonden het door Georg Otto geteekende ex-libris van Kroonprins Wilhelm van Pruissen. Het is in vroeg-gotieken stijl gehouden en bevat niets teveel. (afb 14, pag 22).

De waarde van het heraldieke ex-libris is groot. Niet in de laatste plaats is een verzameling van heraldieke boekmerken een rijke bron van kennis voor de verschillende wapenkundige stijlen en vormen. Juist waar dikwijls de eigenaar en de tijd waarin hij leefde met eenige moeite wel vast te stellen zijn, is een bepaalde wapenstijl in een bepaald land goed te definieeren, hoewel aan den anderen kant juist deze boekmerken ons laten zien hoe in bepaalde tijden verschillende stijlen naast elkaar en door elkaar heen voortbestonden.

Ook op de boekmerken werden de heraldieke gebruiken in acht genomen. Wapens van ongehuwde vrouwen plaatst men in een ruit (afb. 15, pl. VII), terwijl gehuwde vrouwen zelden het eigen wapen alleen, doch

No. 30

No. 29

meestal gecombineerd met dat van hun echtgenoot voeren. Eveneens volgens heraldiek gebruik dekt b.v. Eleonore Fürstin Auersperg, een geboren gravin Breuner, haar gecombineerd, z.g. alliantie wapen niet met een gravenkroon, doch met een vorstenhoed (afb. 16, plaat II). De douarière van Tieghem plaatst haar schild in een ovaal naast het gewone schild van haar overleden man. Helm en toebehooren zijn die van haar man. Daarentegen breken Werner en Gabrielle Bossard-Meyer met deze gewoonte, door op hun fijn uitgevoerd ex-libris het mannelijk en vrouwelijk schild naast elkaar te plaatsen en voor beiden het onveranderde wapen te handhaven (afb. 17, pag. 20). Hoewel eigenlijk niet tot de categorie der alliantie-wapens behoorend, wil ik hier ook nog wijzen op het gecombineerde wapen Gracefield (afb. 18, plaat V). De eigenaar was hier bevreesd, dat men de wapens niet zou kunnen thuis brengen en gaf op zijn ex-libris nauwkeurig aan, wat de verschillende kwartieren van het wapen voorstelden. Iets dergelijks kwam meer voor. Zoo maakte Andrew Onderdonk een ingewikkeld ex-libris waarop hij o.a. het wapen van Brabant plaat-

No. 36

No. 36. Een typisch voorbeeld van den wapenstijl onzer voorvaderen. Het plaatje deed dienst als boekmerk, doch schijnt wel uit een landkaart te zijn geknipt.

ste, daaronder aangevende „van der Donck Brabant Sep." blijkbaar met de bedoeling daarmede aan te toonen, dat hij tot de Noordbrabantsche familie van der Donck behoorde. (afb. 19, pag. 24). Daarentegen diende een ander ex-libris om aan te geven dat de eigenaar stamde uit de oude heeren van Erize en de Souhaismes afb. 20, plaat X).

Afgezien van een dergelijke opmerking over de afstamming, zijn er boekenbezitters, die hiermede niet volstaan, doch hun nauwkeurige afstamming op het ex-libris aanbrengen in den vorm van kwartierwapens. Zoo gaf Georges Meyer (afb. 21, pag. 26) naast zijn eigen wapen de wapens van zijn vier kwartieren, d.w.z. zijn vier grootouders. Een andere George, n.l. George von Vivis vond vier kwartieren te weinig, en gaf rondom zijn eigen wapen de 16 kwartierwapens van zijn betovergrootouders (afb. 22, pag. 28). Nog ingewikkelder is het ex-libris dat ik onder no. 23 (pag. 30) afbeeldt en dat de geheele afstamming met naam, toenaam en wapen van verschillende personen in beeld brengt.

Dergelijke gebruiken waren niet zeldzaam. Zoo hebben wij ook een ex-libris van Baron

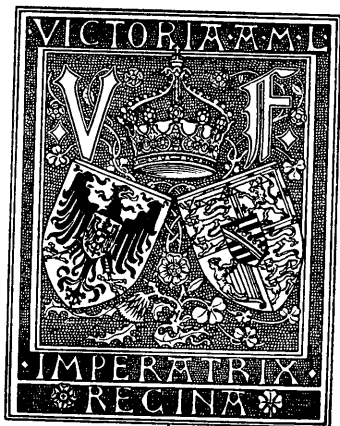

No. 37

No. 37. Een goed zwart-wit werking, al is de voorstelling van-uit heraldiek oogpunt niet geheel te verdedigen.

von Dalberg dat zijn wapen weergeeft niet alleen gedekt door den ouden Duitsche keizerskroon, doch bovendien beschermd door een er boven aangebracht schild. De voorstelling is geplaatst voor een burcht, waarschijnlijk het voorvaderlijk slot der von Dalbergs terwijl op de slotbrug groot krijgsrumoer weerklinkt (afb. 24, plaat IX). Dat ook ridderorden niet vergeten werden, spreekt wel vanzelf. Voorbeelden daarvan zijn overtalrijk. Ik volsta dan ook slechts met het ex-libris van Faucher (afb. 25, plaat VIII).

Hoe weldadig doen ons na dit alles aan de eenvoudige, doch zoo stijlvolle wapenteekeningen als b.v. op de afb. 26 (pag. 31) en afb. 27, (pag. 34). Eenigszins humoristisch doet het wapenkundig ex-libris van Christian Hey aan. (afb. 28. pl. XI). Ik weet niet of het wapen der Hey's inderdaad een blanco schild is. Ik vermoed het echter niet. Gezien de wapenspreuk „la vertu est la seule noblesse" zal een en ander waarschijnlijk moeten dienen om aan te toonen dat de eigenaar op een wapen geen prijs stelde, en de waarheid als de eenige adel beschouwde. Jammer is het wanneer dit streven naar eenvoud leidt tot onheraldische com-

No. 41

No. 41. Ex-libris van Keizerin Victoria van Duitschland Alliantie-wapen waarbij het mannelijk schild behouden bleef. Als ornamenten doen dienst de roos, de distel en het klaverblad, de symbolen der gebiedsdeelen van Groot-Brittanië. Zij was n.l. een dochter van Koningin Victoria van Engeland en Albert van Saksen-Coburg.

No. 42

No. 42. Een der prachtige ontwerpen van Otto Hupp. In stijl doet het wapen even aan Albrecht Dürer denken.

No. 45

No. 45. Wapen-ex-libris in zijn meest eenvoudigen vorm. Het volledige wapen met den naam in een eenvoudige omlijsting.

posities als in het boekmerk van Dr. Philipse (afb. 29, pag. 36). De dekkleeden en de wrong zijn hier zoekgeraakt terwijl ook van Lynden (afb. 30, pag. 36) zich tot een, uit heraldisch oogpunt bezien, wonderlijke samenstelling heeft laten verleiden.

Tot nu toe spraken wij nog slechts van heraldieke ex-libris, waarbij het wapen inderdaad de hoofdschotel vormde. Er zijn echter tal van boekmerken, waarop een wapen aangebracht is, zonder dat men die ex-libris zuiver wapenkundig kan noemen. Deze categorie bestaat uit een combinatie van een heraldieke- met een andere voorstelling. Men vindt dan op het ex-libris b.v. een boekenkast, met in de hoek een schildje waarop het wapen e.d.

Ook dit alles kan waarde hebben voor een juiste omraming van de heraldiek als cultuurverschijnsel en de opvattingen die tijdgenooten daar in een bepaalde periode over hadden. Ik zou hierbij twee categorieën willen onderscheiden n.l. die waarbij het wapen de hoofdzaak is gebleven en die waarbij het wapen slechts een bijkomstig ornament is. De scheiding tusschen beide is niet altijd even gemakkelijk te trekken. Zoo vormt in het wapen van

No. 48

No. 48. Ex-libris van Keizer Wilhelm II van Duitschland.

[redacted]

No. 53

No. 53. Ex-libris van een bekend heraldiek verzamelaar H. H. van Dam. Het wapen in een symbolische omlijsting met ex-libris spreuk (geen wapenspreuk).

[redacted] [redacted]

Ph. Kervijn de Volkaersbeke in zijn ex-libris afb. 31, pl. VI) ongetwijfeld de hoofdschotel. De tak dient slechts om er het papier met wapen aan op te hangen, doch is dit ook nog het geval met het boekmerk dat wij op pag. 18 (afb. 32) afbeelden? Naar o.i. wel. De engel toch, vervult den rol van heraut, dus een dienende functie ten opzichte van het wapen dat aan de bazuin gehangen is. Een dergelijk ex-libris is zonder twijfel heraldiek te noemen. Daarentegen is het wapen van Le Conte de Bievre wel wat erg in het ornament verloren gegaan (afb. 33, plaat VI).

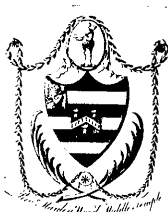
Het is hier niet de plaats stil te staan bij teekenaars en ontwerpers van heraldieke ex-libris. Groote heraldieke kunstenaars hebben ook vele heraldieke ex-libris ontworpen. De kroon spant, zoowel in heraldieke kunst als heraldieke ex-libriskunst Prof. Otto Hupp van wiens hand talloos vele Duitsche boekmerken zijn. In Nederland zien wij hetzelfde. De groote en bekende wapenteekenaars die wij hadden, ontwierpen ook heraldieke boekmerken waarbij ik b.v. denk aan van Leeuwen, van Alff, de beide van der Laars', Flugi

No. 25

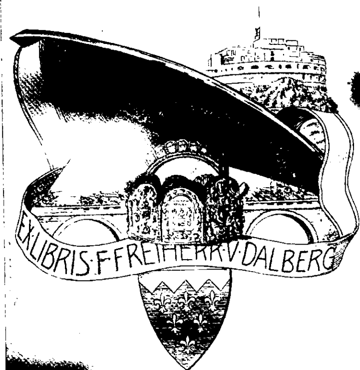
No. 43

No. 10

No. 43. Zeer stijlvol Engelsch ex-libris uit het eind der achttiende eeuw.

IX

No. 24

van Aspremont, Damstra, Steenkamp. Lintveld en zoovele andere.

Het doel van dit boekje is slechts even aan te stippen, de mogelijkheden die er op het gebied van boekmerken voor den heraldicus liggen en de waarde die het heraldiek ex-libris, en vooral het historische-, heeft voor de studie van de ontwikkeling der heraldiek. Want nergens toch vinden wij zooveel wapenafbeeldingen van een bepaald land en een bepaalde periode, geteekend door verschillende kunstenaars, bijeen, als in een heraldieke ex-librisverzameling. Bestudeert men bepaalde wapenboeken, het werk van een bepaald teekenaar, bepaalde wapencertificaten, dan komt men allicht tot eenzijdigheid. Het heraldieke boekmerk sluit deze eenzijdigheid uit. Hier vinden wij in bonte rij tal van wapenteekeningen van veelal onbekende teekenaars die ons laten zien hoe de heraldiek in een bepaalde periode in een zeker land leefde en hoe zij daar opgevat werd. Het is ook voornamelijk uit die gezichtshoek, dat ik in den tekst nog een aantal vrij bijeengezochte heraldieke ex-libris geef. Mogen zij den lezer evenveel vreugde bereiden, als zij mij steeds gegeven hebben.

No. 55

No. 54

No. 54. Ook Labrijn was een bekend verzamelaar. Het wapen is goed opgehangen tusschen een tweetal gestyleerde eikeboomen. No. 55. Ditmaal is niet het schild alleen, doch het volledige wapen tusschen boomen geplaatst.

BIBLIOTHÈQUE

de Mr Augte. Mce de

Descendant des Anciens Seigneurs d'Erize

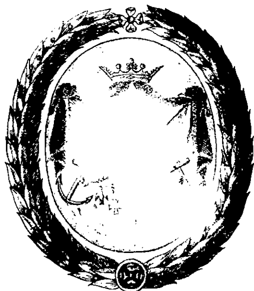
de Tonilly, D'ÉRIZE & DE SOUHAISMES,

Conseiller de S. M. à la Cour de Bourges,

CHEVALIER DE L'ORDRE DE CHARLES III D'ESPAGNE.

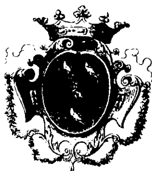
Ex-Libris des familles d'Erize & de Souhaismes

No. 20

No. 44

No. 44. Beauvilliera. Ex-libris der Fransche familie Beauvilliers uit den vervaltijd der heraldiek. (begin 19e eeuw).

No. 56

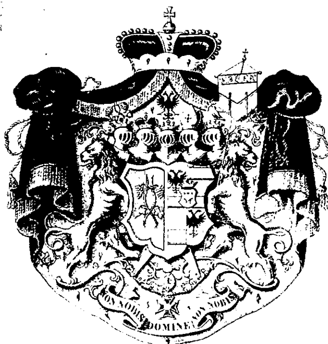

No. 49

No. 28

No. 49. Een der weinige Engelsche voorbeelden van ex-libris met helm, dekkleeden, wrong en helmteeken. Men lette op de onnatuurlijke plaatsing van de wrong. No. 56. Wapen-ex-libris in cartouche, geheel de geest van den tijd ademend.

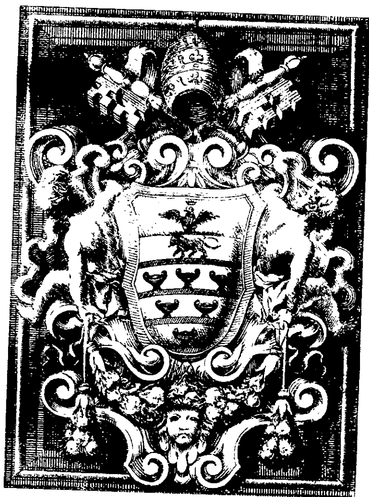

Fürstlich Lichnowsky'sche
Majorats Bibliothek
zu
SCHLOSS GRÄTZ.

Rep. II. Lit. M.

No. 38

No. 38. Volledig, wel wat overladen wapen. Voorbeeld van een Duitsch ex-libris uit het midden der negentiende eeuw.

No. 47

No. 47. Boekmerk van Paus Innocentius XI. Boven het schild de attributen van den Heiligen Stoel, Tiara en Sleutels.

LIJST DER AFBEELDINGEN

van No. 34 tot en met 56.

